

РАДОМИР СТАНИЋ

НАСТАС БОРБЕВИЋ — МАЛО ПОЗНАТИ ГРАДИТЕЉ XIX ВЕКА

Градитељска делатност у Србији у време владавине кнеза Милоша Обреновића достиже неочекиване размере, нарочито у области црквене архитектуре. Започиње интензивно обнављање средњевековних српских задужбина које су у минулим ратовима настрадале и опустеле. За релативно кратко време обновљен је велики број манастира и цркава. Изградња нових и репрезентативних црквених грађевина, чији су ктитори били почев од кнеза Милоша па све до угледних сеоских првака, била је једна од општих карактеристика свестраног полета тек ослобођене Србије. Иако су у време двовлашћа, тј. у периоду када је кнез Милош изванредном спретношћу и лукавством у присуству турских власти обезбеђивао неопходне услове за почетак уметничког стваралаштва, економске и политичке прилике биле веома тешке и судбоносне, ипак је Србија, као област са јасно испољеним амбицијама, била привлачна за многе ствараоце који су живели ван њених граница. Кнез Милош се лично веома трудио да око себе окупи реномиране сликаре и градитеље. У разноврсној и интензивној неимарској делатности многи домаћи и страни мајстори су нашли себе. Мање и рустичније грађевине, чији су ктитори били људи скромнијих материјалних могућности, градили су домаћи мајстори, ослањајући се на традицију и на своја релативно скромна знања. Капиталне и репрезентативне објекте, а међу њима и цркве, градили су неимари који су долазили са стране. Међу

мајсторима тог доба, који су се одликовали изразитом индивидуалношћу, био је Настас Борђевић, који је остао скоро потпуно непознат и на чије се стваралаштво још ни једанпут није указало.

Имајући у виду несумњиве способности овог „протомајстора” и вредност остварења која је оставио за собом, циљ нам је да у овом чланку изнесемо неколико података из његовог живота и рада до којих смо дошли. Без претензија да доносимо коначан суд о овом ствараоцу, јер то је и немогуће због неистражености и неиспитаности циза значајних појединости о његовом животу и делатности, покушаћемо да на овај начин подстакнемо интересовање не само према овој занимљивој личности наше културне прошлости, већ уопште према градитељству Караборђевог и Милошевог времена, оличеног у читавом низу вредних и занимљивих споменика, који до сада нису били предмет систематског научног проучавања.

Подаци о животу и раду Настаса Борђевића су сасвим оскудни. Они који су сачувани, фрагментарног су карактера. Садрже их сећања његових потомака, или се налазе зароњени у архивским документима које треба открити и проучити. Свакако, најубедљивија сведочанства и најјаснији докази о стваралачким способностима овог неимара представљају грађевине до данас очуване, које је он сазидао.

Неколико капиталних података о његовом животу и стваралаштву које су нам подарила жива и оштроумна сећања нашег истакнутог музичара и композитора Светомира Настасијевића из Београда, упука по мајци овог ствараоца, омогућују нам да се у најгрубљим цртама осврнемо на извесне доприносе развоју нашег градитељства које је учинио даровити и истрајни неимар свог времена — Настас Борђевић. Рођен је у Охриду око 1810. године. Потиче из угледне занатлијске породице. Отац му је био познати зограф и кујунџија, по имену Анђелко Борђевић који је живео и умро у Охриду, али није познато да ли је рођен у овом граду или се однекуд у њега доселио. Кујунџијска и иконописна остварења Настасовог оца налазе се сачувана по старим охридским црквама и кућама. Поред сина Настаса, Анђелко је имао још једног потомка по имену Спасоје. И он се истакао градитељском делатношћу. Радио је самостално или у заједници са братом Настасом. Његове неимарске способности су, међутим, биле знатно мање од братовљеве. Анђелкова једина кћи, по имену Михаила, имаће, бесумње, великог утицаја на Настасово напуштање родног места. Она се, наиме, удала за Тасу Лазаревића — Призренца у село Брусницу код Г. Милановца. Таса Лазаре-

вић се бавио грађевинарством и истакао се као градитељ кућа и мањих цркава у милановачком крају. Које године је Настас напустио Охрид, није нам познато. Зна се да се најпре населио у Брусницу. Тешкоће око утврђивања године када је постао „житељ бруснички“ проистичу из чињенице што је, живећи у Охриду где је већ био стекао глас искусног и способног неимара, често долазио у ослобођену Србију ради градитељских послова и поново се враћао у завичај. Као важан административни, трговачки и културни центар Србије пре оснивања Г. Милановца, где су главну реч водили Обреновићи, Брусница је била примамљива и за настањивање и за пословно ангажовање. У једном тренутку у овом селу је живело више чиновника, иконописаца, кујунџија и других занатлија у чијем се кругу убрзо нашао и „дошљак“ Охрићанин.

Упркос свим настојањима нисмо успели да било шта одређеније сазнамо о томе гдс је Борђевић добио прве градитељске поуке и где се оспособио за самостални креативни рад. По свему судећи, неимарско образовање могао је стећи у самом Охриду где су се упорно настављале и неговале јаке градитељске традиције из прошлости. Изостаје пак могућност да се нешто прецизније о овоме каже. Све што би се казало, сводило би се у оквире несигурних претпоставки. Колико је година провео у Брусници, тешко је установити, али је несумњиво да је приликом пресељења власти из овог места у новоосновану Деспотовицу (данашњи Г. Милановац) Борђевић настанио у ново место живљења међу првим Брусничанима. Док је живео у Брусници, већ су биле уочене његове неимарске способности. Не мирна духа, са својствима уметничке природе, умео је да се одмах у релативно тешким, чак и суровим условима при рабању нове српске културе, искаже и потврди као изразита личност, способна да нађе путеве сопственог обележења. У градитељској ренесанси Милошеве Србије овај мајстор је врло брзо нашао свој израз и своје место. То су му омогућиле његове способности које су учили Обреновићи, дајући му капиталне неимарске послове које је он помно и зналачки обављао. На тај начин постао је један од главних „протомајстора“ Обреновићевих задужбина.

Живео је релативно кратко. Умро је 1866. године у Милановцу. На милановачком гробљу налази се његов надгробни споменик на коме је уклесан следећи натпис: „Овде почива Настас Борђевић, родом из Охрида који цркву направи у овој вароши и који поживе 55 г. а умре 20. ноембра 1866. Овај спомен подиже Марија своје мужу Настасу и сину Димитрију 27 јануара 1879. г. У истој гро-

бници почива Димитрије син Настасов кои поживе 24 г. а умре 12 јулија 1877. г."

Градитељски и пројектантски опус Настаса Борђевића у Србији није ни из далека у целости познат. Истраживања у овом правцу нису извршена. На основу сачуваних података утврђено је, али не и оцењено, његово стваралаштво само делимично. Поуздано се зна, а то је и у епитафу на надгробном споменику забележено, да је пројектовао и градио цркву Св. Тројице у Милановцу, у времену од 1860 до 1862. године. У овом остварењу највише су дошле до изражаја неимарске творачке способности. Конципирана у класицистичком стилу са симболизмом разноврсних архитектонских елемената, грађевина је по лепоти пропорција и по диспозицији у односу на остале савремене објекте (зграда Суда) репрезентативно замишљена и изведена. Ненаметљива, са високим али складним постбарошним звоником на западу и полукружном олтарском апсидом на истоку, црква је са обиљем декоративних елемената на фасадама, уз примену познатих стилских обележја, саздана са несумњивим осећањем ликовности, тако да делује као неко скулптурно остварење у простору. По својој основној канцепцији црква представља оличење оног схватања које је било типично у то време у сакралној архитектури Србије, чији су протагонисти били градитељи школовани у западним културним центрима. У основи је једнобродна, пресвєдена полуобличастим водом, ојачаним луцима које носе пиластри са изванредно лепо профилисаним капителима. Зидана је лепо тесаним каменом пешчаром који има пласмениту жућкасто—окер фактуру. Фасаде су веома рашчлањене и декоративно обрађене причему су заступљени традиционални елементи, као што су: аркаде, пиластри, конзоле, розете, и др. Црква има троја врата: на западној, северној и јужној страни. Светлост продире кроз осам полукружних засведених прозора, не рачунајући розете.

Градњу цркве започео је кнез Милош, а завршио његов син Михаило, што се види из натписа уклесаног на мермерној плочи постављеној изнад западног портала:

„Изволением бога отца поспјешченијем сина и содјејствием духа свјатаго начасја здати храм сеј во славу и чест пресвјатија и живоначалнија Троици во грађе Гор. Милановцје 1860 љета иждивением благовјернаго государа и књаза србскаго Милоша Обреновича I-го. в памјат и спасение дужи своего брата Милана. Соверши сја при влабении сина его государија и књаза србскаго Михаила Обреновича III-го 1862 љета". Милош је цркву подигао у спомен свог

старијег полубрата Милана Обреновића, по коме је и Милановац добио своје име. Градњу милановачке цркве и атмосферу тог доба изванредно живо и сугестивно је уметнички транспоновео наш познати и истакнути песник и драматичар Момчило Настасијевић, унук Настасов, у својој прозној поеми „Хроника моје вароши“. За време II светског рата, 1941. године, црква је бомбардована и делимично порушена, али је после рата, на основу постојеће документације, обновљена доследно тако да није изгубила ништа особито од својих првобитних обележја. 1863. године црква је добила иконостас који је радио познати сликар Никола Марковић. Овај иконостас је демонтиран и 1960. постављен нови који је без уметничких вредности. Срећом првобитни иконостас, занимљиво сликарско остварење, је у потпуности сачуван.

Друго познато остварење Настаса Борђевића јесте стари конак манастира Студенице који је познат под именом Милошев конак. Није утврђена година његове градње. То је монументална грађевина, зидана масивно у романтично-класицистичком стилу причему су дошли до изражаја извесни елементи фолклорне народне архитектуре. Конак није оригинална грађевина и не одликује се упадљивом складношћу пропорција, као што је то случај са црквом у Г. Милановцу.

Које је још грађевине градио и пројектовао овај мајстор остало је непознато. Сигурно је, међутим, да је његова способност обилније коришћена и да је подигао бар још неколико објеката профане и сакралне архитектуре. Испитивања која треба извршити сигурно ће дати нове податке о обиму његове неимарске активности на основу чега ће се моћи потпуније да обелодани његово стваралаштво.

У стручној литератури остало је готово потпуно непознато да се Н. Борђевић активно бавио конзерваторском делатношћу. Живећи и радећи у време великих обнова нашег средњовековног архитектонског наслеђа, Борђевић је као способан и талентован мајстор морао наћи своје место и у области конзерваторско-рестаураторске делатности. Ова његова активност није уопште проучена. На основу непотпуних података могли смо да установимо да му је кнез Милош поверио обнову цркве Св. Борђа у Враћевшници 1860. године, коју је врло успешно извршио. Познато је, наиме, да је ова црква, која је више пута страдала и пуштошена, задужбина великог челника Радича Поступовића. У спомен своје мајке Вишње кнез Милош је предузео опсежнију обнову ове цркве, поверивши је искусном и

истакнутом мајстору. У реализацији овог захвата дошла је до изражаја извесна конзерваторска сензибилност и мајсторов смисао за респектовање изворних обележја првобитне грађевине. Тешко је рећи колико је Борђевић познавао наше средњовековно сакрално градитељство и до које мере су му били познате стилске одлике овог насеља, али је несумњиво да је при обнови Враћевшнице имао у виду карактер грађевине, без обзира што је на западном делу цркве извео извесна преиначења у односу на првобитност грађевине. Треба претпоставити да у извођењу радова на обнови цркве Борђевић није био самосталан с обзиром да је морао поштовати захтеве инвеститора кнеза Милоша који нису морали бити у сагласности са концепцијама и жељама обновитеља.

Други подухват обнављања овај неимар је извео у Савинцу код Г. Милановца. Овадашњу цркву, посвећену св. Сави, Борђевић је обновио 1860. године. Првобитна црква је била подигнута 1819. што се види из следећег натписа: „Во Христа бога благовјерниј књаз србскиј Милош Обреновић I-виј подиже храм овај године 1819 а обнови га године 1860 за покој душе свое блаженопочивше супруге благовјерне књагиње србске Љубице“. Црква је радикално обновљена, тако да је добила сасвим другачији изглед у односу на првобитни.

У периоду од 1850. па до Борђевићеве смрти обновљено је више манастира и цркава у Србији. Према резултатима истраживања др Стевана Томића објављеним у чланку „Заштита споменика културе у Србији 1828 — 1853“. — Зборник заштите споменика културе, 1957, 1-19, године 1851. извођени су опсежнији радови на обнови манастира Ваведење и Срећење у Овчарско-кабларској клисури, затим на манастиру Каленићу, Љубостињи и др. Наредне године обављени су радови на обнови манастира Благовештење под Кабларом. Основано је претпоставити да је неку од ових обнова извео Настас Борђевић, угледни и искусни мајстор. У првом реду то би се могло односити на неки од манастира у Овчарско-кабларској клисури. Међутим, не располажемо потребним подацима да би се ова претпоставка потврдила. Намеће се потреба да се ова врста Борђевићеве делатности детаљније испита, чиме би се потпуно осветлило пионирски конзерваторско-рестаураторски рад овог првог мајстора који је, несумњиво, био и обиман и значајан.

Наглашено је већ да је његов брат Спасоје, с којим је присно сарађивао у извесним грађевинским подухватима, био такође познати мајстор градитељ, али се његова делатност није одликовала стваралачким обележјима. Он је саградио већи број приватних

зграда и мањих објеката у Г. Милановцу, Чачку и Крагујевцу и то углавном после Настасове смрти. Једна од сачуваних и лепих Спасојевих зграда јесте стара кућа у Г. Милановцу, у Улици Танаска Рајића.

С обзиром на своје креативне способности, Настас Борбевећ је, како каже један биограф Момчила Настасијевића, „прави родоначелник уметничке куће Настасијевића у Г. Милановцу“. По њему је ова угледна породица и узела презиме. Никола Настасијевић, отац Момчила — песника, Живорада — академског сликара, Светомира — композитора и Славомира — књижевника, био је, такође, иста-кнуту грађевинар који је наставио неимарски пут свог ујака Настаса. Задојен љубављу за ову врсту делатности и изванредно оспособљен код свог ујака, који га је и усинио, Никола Настасијевић је, поред више приватних и јавних зграда у Србији, пројектовао и из-радио цркве у Јагодини, Трстенику и Бресници код Чачка. Истакао се и као рестауратор цркве Св. Богородице, у Чачку задужбине жу-лана Страцимира, брата Стевана Немање.

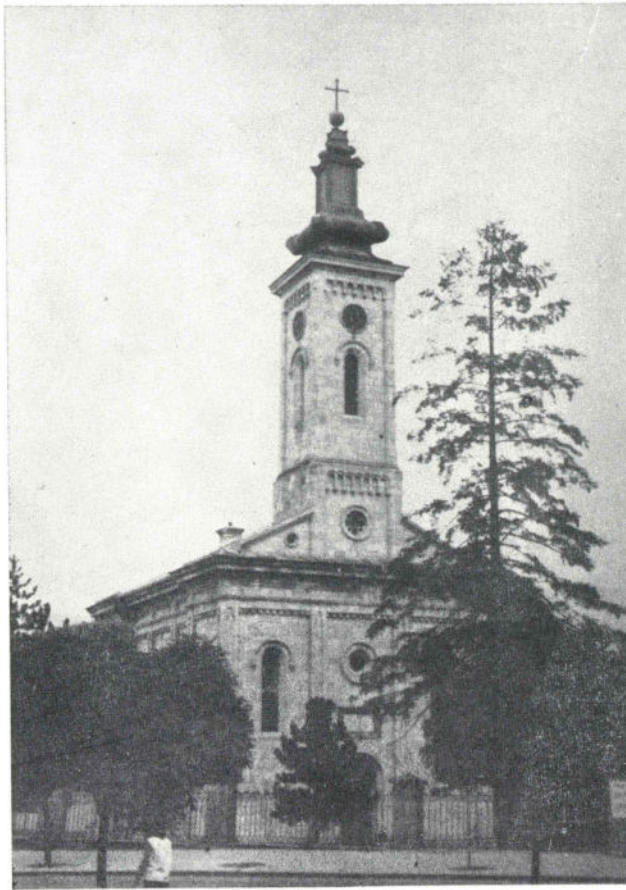
ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

- Летопис цркве св. Троице у Г. Милановцу;
 Сећања Светомира Настасијевића, композитора из Београда;
 Момчило Настасијевић, Хроника моје вароши, Београд 1939.;
 Др Стеван Томић, Заштита споменика културе у Србији 1828—1853, Зборник за заштиту споменика културе, Београд 1957, VIII, 1—19;
 Isti, Правна заштита споменика културе у Југославији, Београд 1958.;
 Др Бранко Перуничкић, Чачак и Горњи Милановац, Чачак 1968.;
 Др Миодраг Коларић, Грађевине и грађевинари Србије од 1790. до 1839. године, Зборник Музеја првог српског устанка, I, Београд 1959.;
 Исти: Класицизам код Срба, Београд MCMXLVI, св. 2.;
 Р. Станић, Настас Борбевећ — неимар кнез Милошевих задужбина, „Таковске новине“;
 Исти: Савинац, задужбина Обреновића, Наша прошлост, Краљево 1967, 1 и 2, 78—88.;
 Исти: Сликарска делатност Николе Марковића у околини Чачка, „Чачански глас“, бр. 4 од 24. I 1969., стр. 4.;
 Исти: Настас Борбевећ, Октобар, Краљево, фебруар—март 1970, 20.

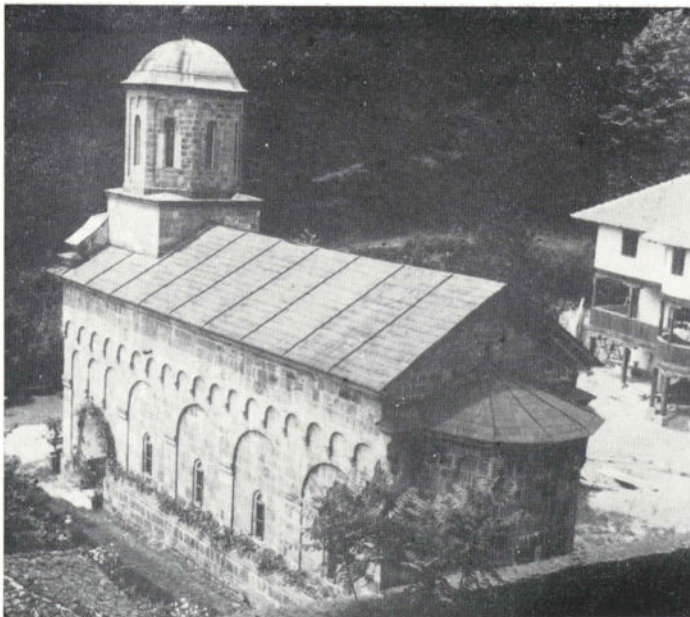
NASTAS ĐORĐEVIĆ — UN CONSTRUCTEUR DU XIX SIÈCLE PEU CONNU

Parmi les constructeurs qui ont vécu et travaillé en Serbie du temps de Prince Miloš et du Prince Mihailo Obrenović, Nastas Đorđević se distingue. L'oeuvre de ce bâtisseur a pourtant été insuffisamment étudiée. Nous voulions par cet article attirer l'attention sur lui et sur certaines de ses réalisations. Il est né à Okhrid en 1810. Il a probablement acquis ses connaissances de constructeur à Okhrid. De sa ville natale il est d'abord venu à Brusnica et ensuite à Gornji Milanovac, où il est resté jusqu'à la fin de ses jours. Dans son oeuvre l'église de la Ste Trinité à Gornji Milanovac occupe une place à part. Il l'a projeté et réalisé entre 1860 et 1862. Dans l'ensemble du monastère Studenica se distingue la maison des moines — couvent connue sous le nom de Masion de Miloš, dont les plans et la réhabilitation sont dus à Nastas Đorđević. Il s'est distingué aussi en tant que maître conservateur de vieilles églises. En 1860 il a exécuté des travaux de conservation dans l'église St. Georges à Vračevšnica et la restauration de l'église St. Sava à Sarani près de Gornji Milanovac. Lors de l'élaboration des plans et de la construction des églises et autres constructions Đorđević adoptait une symbiose des éléments classiques et romantiques en leur donnant un cachet personnel. Il est mort en 1866, à Gornji Milanovac.

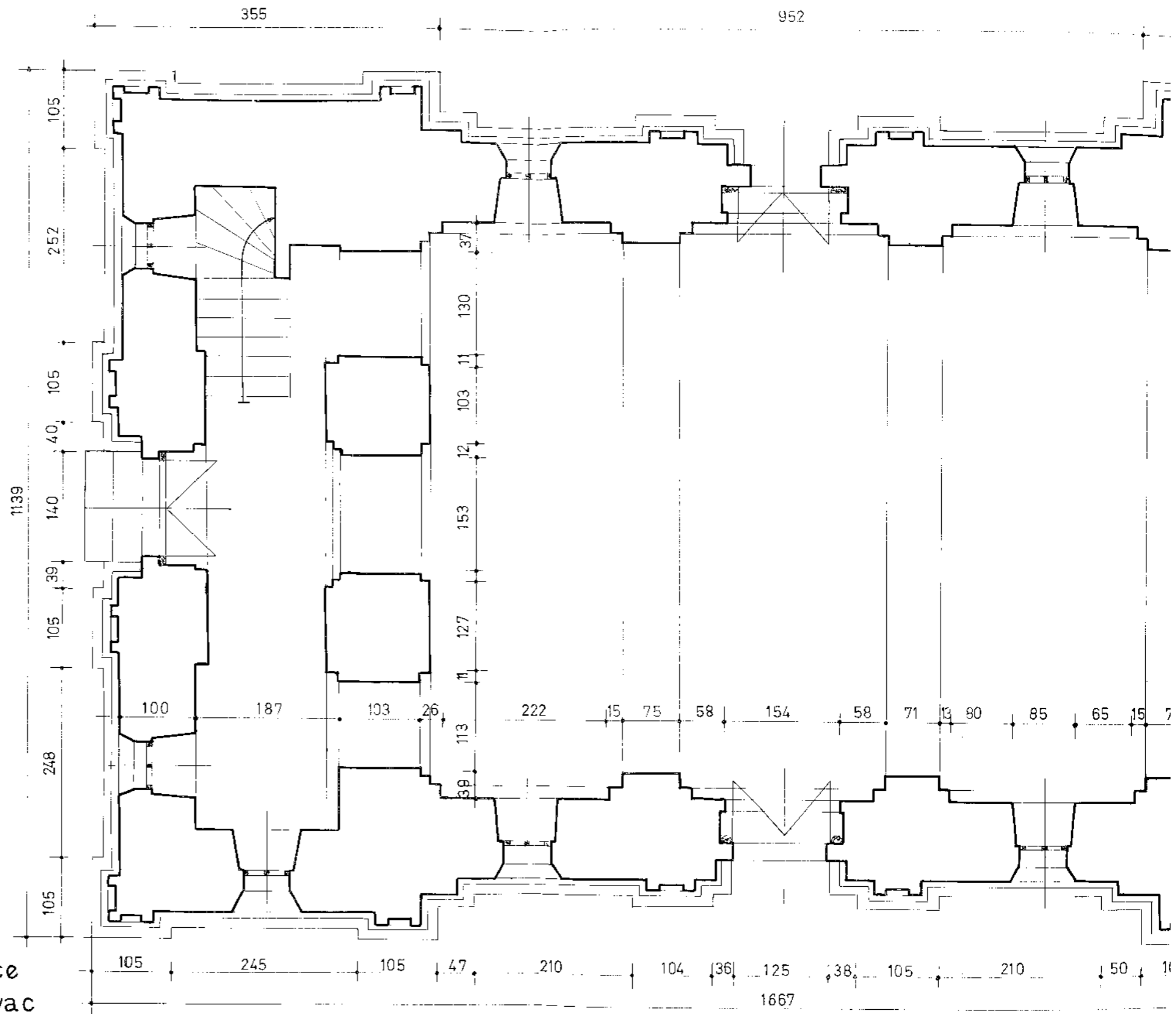
Radomir Stanić

1. Црква св. Тројице у Г. Милановцу, изглед са северозапада

2. — Црква св. Борџа у Брачевшници, изглед са југоистока

Crkva sv Trojice
 Gornji Milanovac
 osnova 1:50

